

ІСТОРІЯ БАЛЬНЕОЛОГІЇ

І.С. СМІЯН

ВІД КНИГИ ДО КНИГИ

В статтє приведенє воспоминаня видного отечественного педиатра и бальнеолога о трускавецком периоде своей деятельности

*Бути зайнятим -
значить бути щасливим.*
Т. Грей

Я б сказав так: основою життя є позитивні емоції, а здоров'я і тривалість його визначаються рівнем, напругою та інтенсивністю цих емоцій. Причому взаємовідносини першого і другого перебувають в прямо пропорційній залежності. Не випадково людина із здоровою психікою в своїх спогадах наводить, як правило, добрі справи, вчинки, розповідає про видатних особистостей.

Тільки цим я пояснюю своє відносне довголіття (сімдесят другий рік життя), незважаючи на пережитий голодомор (1933), напівголодомор (1941-1948 рр.), пов'язані з цим хвороби. Мені дуже щастило у житті на позитивні емоції, які залежали від людей, з якими я працював, спілкувався; від дружини, дітей, внуків; від моїх безпосередніх керівників. Тому я можу сказати: я вдячний долі, я вдячний Господу Богу.

Однією із визначальних подій мого особистого життя були підготовка і вихід з друку книжки "Лікування дітей на курорті Трускавець" в 1960 році наприкінці триріччя моєї лікарської діяльності. Курорт Трускавець - всесвітньо відома оздоровниця ось уже понад 170 років. У ті роки було немало відомо про дію основних лікувальних факторів (мінеральні води, озокерит) на організм дорослої людини із захворюваннями органів травлення (шлунка, кишківника, дванадцятипалої кишки, печінки, жовчних шляхів), сечовивідної системи (пієлонефрит, сечокам'яна хвороба, оксалурія, уратурія, фосфатурія). У той же час діти на курорті Трускавець лікувались епізодично, неорганізовано. У зв'язку з цим вплив природних лікувальних факторів Трускавця на дитячий організм не вивчався. На жаль, і сьогодні цим факторам в лікуванні дитини приділяється мало уваги. Зате збільшується питома вага в арсеналі медичних препаратів хімічно синтезованих речовин, що не на користь людства. А відомо, що "найчудесніший лікар - природа, хоча б тому, що виліковує три чверті всіх недуг і ніколи погано не відгукується про своїх колег" (В. Шербюльє). У 1957 (рік закінчення мною Харківського медичного інституту) в Трускавці було організовано і відкрито дитячий санаторій "Джерело": спочатку на 100 ліжок, пізніше - на 200, 225, 350. Там я розпочав свою лікарську діяльність, там зробив свої перші кроки в науці, там народився син. Там підтвердилося те, що мені дуже щастило на добрих і розумних людей. Так, коли ми з дружиною виїхали із Сумщини (де я народився, де тепер поховані мої рідні), то дали на всяк випадок телеграму в Трускавець - їхати необхідно було з пересадкою. І, о диво, нас зустрічає старший інспектор територіального управління курортами доктор Л. з мікроавтобусом (на двох у нас із Лідєю був один чемодан). Відвозить у центр Трускавця, відводить на третій поверх старовинного дерев'яного будинку (він стоїть і сьогодні), відкриває квартиру (одна кімната, 25 кв.м, кухня, 2 кімнатки), в якій стоять два ліжка з білосніжною постільню, відро, віник, щітка для підлоги. Квартира побілена і пофарбована, до блиску вимита. Така зустріч, така квартира навіть не снились мені ніколи. Від радості навіть важко стало дихати. А він (старший інспектор) каже: "Ви пробачте, що ми таку квартиру підготували, через місяць ми дамо вам двокімнатну". І продовжує: "Через дорогу від вашої квартири санаторій КДБ, там добре готують в робітничій їдальні і дешево, 25 копійок коштує обід. Я вам придбав, - подає, - на тиждень талони, а гроші за них віддасте дітсестрі, то моя дружина..."

Я запитаю Вас, шановний читачу, чи було у Вашому житті, у Ваших знайомих щось подібне? Такий вчинок був для начальника територіального Трускавецького управління курортами звичайним, та мені він запам'ятався на все життя, він завжди супроводжував і супроводжує мене, він переконував і переконує, що більшість людей - це доброзичливі... І після цього хтось може сказати, що Господь Бог, фортуна не супроводжували мене? Мабуть, помилявся Вольтер (навіть він), що "щастя - то лише мрія, а горе реальне". Зате мав рацію І. Тургенєв: "Щастя - як здоров'я: коли його не помічаєш, значить, воно є".

Про це я іноді розповідаю студентам, а вони наводять мені приклад, коли після закінчення інституту не можуть тижнями потрапити на прийом не тільки до начальника управління охорони

здоров'я, а й до начальника відділу кадрів. Більше того, один із начальників управління, який став доктором наук, нерідко зустрічає їх лайкою. Так що на довгій ниві життя буває всіяко...

На такому фоні не тільки жити хочеться, а й творити. Всі шість років навчання в Харківському медичному інституті (тепер - університет), починаючи з першого курсу, я був активним учасником наукових гуртків, мав три друковані наукові праці, знайомився із змістом і формою дисертацій. Мав сміливість заявити своїм товаришам по групі на VI курсі, що через роки після закінчення напишу кандидатську дисертацію, а якщо цього не станеться - можуть викреслити мене зі свого життя. Група була дружною, не проголошуючи про це, боролась за першість у знаннях на курсі. Це робили всі студенти. За шість років навчання не пам'ятаю випадку, щоб хтось із нас прийшов на заняття не підготовленим. Сьогодні, коли починає переважати контрактна форма навчання у вузі, "чорні ями" у знаннях студентів є, на жаль, не поодинокими.

І це не ностальгія за минулим на зразок і сидять бабусі на призьбі, згадують молодість, підкреслюють, що сьогодні не такі жваві і веселі молоді люди, не так гарно співають, танцюють, працюють, як колись. "Та подивіться, - вигукує бабуся Мотря, - і сонце тепер заходить не так". Ні, все інакше: великі гроші, на жаль, не допомагають здобуттю великих знань...

Наступного після приїзду до Трускавця дня ми з дружиною в гарному настрої прийшли в дитячий санаторій "Джерело", де нас достатньо офіційно прийняли як новоспечених лікарів, зарахували на 1,0 ставку кожного і в той же день дали для курації по 30 хворих дітей. Ми розпочали свою працю з радістю і жадібністю голодних до роботи людей, і все нам було у цих нездорових дітях цікаве. Тим більше, що діти прибули з різних кінців колишнього Союзу (Львова і Одеси, Ленінграда і Москви, Владивостока і Норильська...). У цей час всі лікарі на курорті Трускавець працювали на 1,5 ставки, тож через деякий час нам здалося, що, даючи нам 1,0 ставку, нас несправедливо обмежили. Але уже через 10 днів ми мали по 1,5 ставки, а через 2 тижні я працював на 2,25 ставки (лікарі йшли у відпустки). І ось на цьому фоні на кінець третього тижня роботи мене і мою дружину запрошує до себе сам начальник територіального управління курортами (на території, де в той час був начальником Ф., сьогодні маємо 5 територіальних управлінь; це, думаю, є досить яскравим свідченням того, що бюрократичний апарат розмножується простим діленням). Перше, про що я тоді подумав, - то про порушення мною законодавства про сумісництво (тоді дозволялось не більше 2,0 ставок, а у мене - 2,25).

З'явилися ми перед ясні очі високого керівництва з почуттям повної невизначеності, а це не кращий стан людини. Вигляд начальника був бюрократичним (таких малювали в "Перці", "Крокодилі"): живіт майже лежить на столі, погляд грізний, пронизливий, запитливий. "Молоді люди, - сказав він, - ви повинні подивитися 2 квартири (ось вам їх адреси) і вибрати - яка вам більше підходить". Нашому здивуванню і радості не було меж! Ми нічого подібного не очікували. Адже те, що сказав старший інспектор Л. в день приїзду, мовляв, через місяць одержите кращу квартиру, ми сприйняли як доброзичливість. І не більше.

Після огляду обох квартир (відремонтованих, побілених і пофарбованих), одна з яких ізольована (2 кімнати, кухня, комірка, санвузол; душ), а друга більша за розміром, але комунальна, ми вибрали першу, про що повідомили начальника Ф. Він відповів, що так і думав, так як скоро буде третій член сім'ї (це вже було добре видно по Ліді - 8 місяців вагітності). Отже, зовнішність часто оманлива. Як з'ясувалося, начальник територіального управління Ф. був людиною з великої букви. Я це неодноразово відчував протягом всіх років співпраці. Так, на третій день після того, як почав працювати, я визначив тему своєї дисертаційної роботи - курортне лікування дітей з хронічним ураженням гепатобіліарної системи. І активно, кожного дня, працював над нею. Без порад, консультацій, керівництва. Через 4 місяці в Трускавці відбувалась республіканська науково-практична конференція, на яку я підготував доповідь. Заступник начальника по медичній частині С. сказав, що він мені без співавторства з ним забороняє виступати. Мотивував це С. тим, що нібито теж мав намір цією темою зайнятися (він рентгенолог, але "дорослий"). Тоді я звернувся до начальника, який, промовивши: "Молодець! Виступай!,- зателефонував основному організатору конференції - директору Одеського науково-дослідного інституту куротології К., щоб той попередньо ознайомився з моєю доповіддю. Що й було зроблено. Ще приклад. Коли я вже був головним лікарем, депутатом міської ради, проходило засідання міськвиконкому, де голова його С. (добра людина) "розносив" в пух і прах діяльність головних лікарів.

В цей час заходить наш начальник і з порога заявляє: все, що вони роблять, - це результат мого керівництва і ви мусите критикувати не їх, а мене. У більшості ж випадків високі керівники чинять інакше - нічого не відав, не знав, не думав - винен той чи інший підлеглий, якого накажу, зніму

(вижену) і т.п. .

Співпраця з цією широю, чесною людиною залишила добрі сліди - за свою багаторічну роботу я ніколи не звинувачував своїх підлеглих в очах керівника і завжди намагався пам'ятати, що я спілкуюсь з людиною, особистістю.

Ба, як далеко відійшов я від своєї першої книжки... Але все в житті взаємопов'язане. Добрі взаємовідносини - постійно добрий настрій - сильний потяг до творчої роботи.

Уважно спостерігаю за хворими дітьми, аналізую анамнестичні дані, об'єктивні, призначаю можливі в умовах санаторію дослідження, відвідую обласну медичну бібліотеку в Дрогобичі (тоді була Дрогобицька область). Як читач так сподобався працівникам бібліотеки, що уже не тільки я, а й весь колектив підшукував потрібну мені літературу. Не можу забути випадку, коли завідувач бібліотеки, вже старший чоловік, сам персонально привіз мені в Трускавець (за 8 км) монографію А.Ф. Смишляєвої, присвячену захворюванням жовчовивідних шляхів у дітей, яку йому вдалось "розкопати", адже це була перша подібна монографія! Обличчя його сяяло, він радів цій монографії, мабуть, не менше від мене. Крім подяки на словах, мені не спало на думку якось за це віддячити. Це було нормальним явищем, Він був емоційно збуджений активною допомогою іншій людині, а я вдячний йому без особливих слів, але, як бачите, на все життя. Може, мій любий читачу, з Вами також трапляється щось подібне? Тоді я Вас вітаю і гарантую добрий настрій надовго.

У зв'язку з цим думаєш, чи має рацію Б. Грасіан, що "дуже мало є людей, які були б здатні робити добро; майже всі вміють робити зло". І навпаки, життя підтверджує спостереження Б. Паскаля, що "чим людина розумніша і добріша, тим більше вона помічає добра в людях". Цілковито має рацію Карнегі який вважає, що немає такої людини, в якій не було б чогось доброго, повчального.

Мені ж постійно не дає спокою те, що відсутні методики лікування дітей в Трускавці. У санаторії курортотерапія проходить під контролем лікарів, які ще вчора працювали з дорослими (педіатри за освітою тільки ми з дружиною), "дикунів" (хворий, який приїжджає без путівки) лікують кому і як заманеться.

Постійно наді мною висів своєрідний дамоклів меч: порадь мамам, розкажи медичним працівникам, як лікувати хворих дітей. Це було основною мотивацією того, що я написав першу книжку "Лікування дітей на курорті Трускавець". Але написати це одне, а от видати - значно складніше і важче. Практично на рівні області видавництва не було, і розмови чим починались, тим і закінчувались. В цей час незалежно один від одного, одночасно (яких тільки в житті збігів не буває) приїхали відпочивати в Трускавець мій колишній ректор К. і мій колишній директор К. із фельдшерсько-акушерської школи (нині медучилище) і поселилися жити в нашій квартирі. Ректор з ентузіазмом взявся допомогти видати книжку. Поїхали до його знайомого другого секретаря Дрогобицького обкому партії, який і пообіцяв таку допомогу. Подальше оббивання порогів керівництва області не дало позитивного результату, хоча всі погоджувались, що таке видання вкрай потрібне.

Розповів про свої "ходіння по муках" в управлінні курортами. Начмед цього управління С. запропонував: "Постав моє прізвище поряд і книжка буде видана протягом 3-6 місяців у м. Львові". Я із задоволенням прийняв таку пропозицію. І дійсно, в такий короткий термін книжка була видана, правда, російською мовою. Першим автором стояв С. він же першим приніс мені її гранки з радістю і бажанням побачити і в мене таку ж радість. Але я відреагував емоційно і вкрай негативно, сказавши, що іду на пошту і даю телеграму - про відмову від видання книжки, так як ми не домовлялись, що його прізвище буде першим. Він через 10-20 кроків наздогнав мене і сказав, що зараз вже пізно щось змінити, але він домовиться про видання другого тиражу (також 5 тис.) українською мовою, де першим автором буду я. Довелося погодитися з такою пропозицією. Так і сталося. Це була одна з найважливіших подій мого життя. 10 тис. примірників реалізовано за 7 місяців, а це вичерпна інформація на весь Союз про Трускавець як дитячий курорт; це і гонорар; це і доказ того, що я чогось вартий, якщо написав і видав книжку на кінець третього року після закінчення медичного інституту.

Що у цій книжці було висвітлено? У "Вступі" була показана роль курортного лікування дітей в їх оздоровленні; у розділі "Курортні умови" - географічна і кліматична характеристика Трускавця; в розділі "Лікувальні фактори і лікувальний процес" ішлося про комплексне санаторно-курортне лікування. Відзначався вплив на організм дитини зовнішнього середовища, значення режиму дня, лікувального харчування, вперше в історії курорту Трускавця наведено характеристики і методики прийому мінеральних вод (для пиття, ванн, полоскання горла), озокериту, лікувальної фізкультури та кліматотерапії. А ще в книжці були розділи "Показання і протипоказання санаторно-курортного лікування", "Лікування урологічних захворювань", "Лікування хронічних захворювань печінки і

жовчовивідних шляхів", "Лікування захворювань шлунково-кишкового тракту", "Лікування при порушеннях обміну речовин" та "Режим вдомашніх умовах". Завдяки цьому 10 тисяч читачів дізнались, що на курорті Трускавець можна лікувати дітей з різноманітними хронічними патологіями, що лікувальні процедури при терапії дітей в умовах Трускавця мають свою специфіку і враховують не тільки вік, а й характер захворювання, що Трускавець за своєю кліматичною характеристикою придатний для дітей Півночі і Півдня, Заходу і Сходу; чіткі орієнтири показань і протипоказань для лікування дітей у Трускавці є.

Але життя - це не тільки книжки, воно значно різноманітніше. У жовтні 1957 року народився син, Саша. У жовтні цього ж року мене призначили виконуючим обов'язки завідувача відділення, в листопаді - виконуючим обов'язки головного лікаря на час відпустки останнього. І сьогодні я не можу зрозуміти, чому тоді мене не дивувало те, що призначають людину, яка щойно закінчила вуз, в.о. завідувача відділу, в.о. головного лікаря, коли поруч зі мною працює достатньо велика кількість лікарів з більшим досвідом організаторської і лікувальної роботи. А я тоді сприйняв це як щось цілком закономірне. На початку квітня 1958 року до мене завітав старший інспектор управління курортами Л. і сказав, що він мене поважає і хотів би дати дружню пораду. Начальник управління має намір запропонувати мені посаду головного лікаря, то щоб я з першого разу не згоджувався. Трохи потягнув. Ця звістка для мене була приємною, але я сказав: "А звідки Ви взяли, що я згоден на цю посаду?" На що він відповів: "По-перше, це дуже престижно. Ви молодий, працюєте лікарем всього 7 місяців і маєте велику перспективу. По-друге, заробітна платня вища, а значить і ваше матеріальне становище поліпшиться майже удвічі". Це так, деталь. І ось я вже був головним лікарем і не просто головним лікарем дитячого санаторію "Джерело", а ще на 0,5 ставки і головним лікарем санаторію №4 для дорослих. Це було пов'язано з тим, що санаторій №4 через рік планувалося (так воно і відбулося) реорганізувати в дитячий і розширити таким чином санаторій "Джерело".

Думаю, це рідкісне службове становище, коли одна людина очолює одночасно дві установи. Мені не доводилось подібного спостерігати за своє життя. Підсвідомо я завжди пам'ятав: "Займи місце нижче, ніж ти вартий. Краще, коли тобі скажуть: зійди вище, ніж: зійди вниз. Хто вивищує себе, того Бог понижує, а хто себе стримує, того Бог підвищує" (Талмуд). Сьогодні можу сказати, що я ніколи не думав і навіть мимоволі не приходило бажання зайняти якесь вище адміністративне крісло. Мабуть, мій мозок керувався тим, що "після тих осіб, що займають найвищі пости, я не знаю більш нещасних людей, від тих, хто їм заздрить" (пані Ментенон). І як ви думаєте, був у мене час для чогось іншого, окрім роботи? Тим більше, що лікувальну роботу (0,5 ставки) і наукові дослідження не покидав бодай на один день. Крім того, мене ще обрали депутатом міської ради, згодом - виконуючим обов'язки голови комісії з охорони здоров'я. До початку роботи оглядав хворих, виконував деякі дослідження. Наприклад, в той час тільки-но розпочалося вивчення білкових фракцій сировотки крові при різних захворюваннях, а мені вдалося в Ленінграді придбати денситометр і у вигляді кривих визначати їх. Коли я завіз цей апарат, то завідувача лабораторією (дружина головного лікаря санаторію №1 К) заявила, що в її обов'язки визначати білкові фракції не входить і цього робити вона не буде. "Безумовно, не будете, - відповів я, - Ви ж не володієте цією методикою". Сам же цю методику я освоїв у Харкові. Вона достатньо проста, але займає часу, так що рано-вранці, електрофоричним методом визначали фракції, а пізно ввечері і досить довго я шифрував їх на денситометрі. Хворих було достатньо (160-180 дітей з хворобами печінки і жовчних шляхів одночасно), різного віку, різної важкості, з різним анамнезом, індивідуальними особливостями протікання захворювання. Один раз на тиждень проводив консультативну раду, де розглядали складні випадки діагностики і лікування хворих дітей. Я завжди вважав, що лікар, який працює в санаторії, де одночасно перебуває значна кількість (сотні - в санаторії, тисячі - на курорті) однопрофільних хворих, і не займається науковими дослідженнями, втрачає велику частину життя. Можна з впевненістю говорити про те, що ніщо в житті не приносить постійної довготривалої, стабільної насолоди, окрім творчої роботи. Вона викликає тільки позитивні емоції незалежно від її результатів. Всяка краса в'яне, любов приходить і зникає, одноманітність праці може перетворитися у звичку, відносини з найближчими людьми мають свої відтінки, в т.ч. - і "синдрому кабіни космічного корабля", життя протікає в біоритмах весни, літа, осені, зими. Тільки складові творчості неповторні, індивідуальні, стабільно позитивної дії на весь організм.

Пройшли десятиліття життя, і я все більше переконуюся, що праця і творчість є єдиним сплавом і емоційним виразом пройденого, теперішнього і майбутнього. "Не зайнята ділом людина ніколи не може насолодитися повним щастям. На обличчі нероби ви завжди знайдете відбиток незадоволення і апатії" (Г. Гейне). На жаль, лінощі в людини - явище генетично обумовлене, і з ним необхідно

боротися завжди, я б сказав, щосекунди, в зв'язку з тим, що "лінощі роблять усе важким, праця все легким, хто встає пізно, без користі метається цілий день і береться за справу, коли вже ніч на носі" (Б. Франклін).

Коли я вів мову про творчість лікаря, то мав на увазі не тільки наукову діяльність, а творче вирішення проблем профілактики, діагностики і лікування хворого. Книга (журнали, збірники) - хворий, хворий - книга = роздуми на роботі і вдома, у відпустці і на лікарняному... Може бути не мудрою і не творчою людиною кандидат наук (нині і доктор), і навпаки, не маючи вченого ступеня рядовий лікар має можливість засвоювати і використовувати надбання своїх колег, які поряд і які далеко (друковані праці, Інтернет).

У зв'язку з цим існуючий нині поділ лікарів на "вчених" і "практичних" - нісенітниця, нонсенс. Є лікарі думаючі, творчі, і є безініціативні, одне слово, бездарні, лікарі з низьким інтелектом і відсутністю творчої ініціативи. Хворий чекає допомоги від лікаря, а не від головного лікаря чи вченого. Тому необхідно не забувати: "Думати, що бездарний лікар не може нашкодити, це думати, що іскра не може викликати пожежі" (Сааді).

Не так давно на одному медичному зібранні заступник голови обласної адміністрації заявив, що велика кількість лікарів і вчених за віком старі і їх необхідно замінювати молодими. Я йому там же порадив краще розподіляти людей не на старих і молодих (про це вони самі пам'ятають), а на дурних і розумних, доброзичливих і упереджено агресивних. У зв'язку з цим я хотів би наголосити на тому, що на межі ХХ і ХХІ століть істина народної мудрості "краще втратити з розумним, ніж виграти з дурним", на жаль, очевидно, втрачає свою дієвість. Сьогодні превалює: "Гроші - завжди хороші". Правда і те, що без грошей, як без води: ні туди, ані сюди...

Втім, знову повернуся до призначення мене головним лікарем. Безумовно, мені це було приємно, але я сприйняв цю подію як звичайну закономірність. Настільки був зайнятий мій робочий день (він не мав ні початку, ні кінця, ні вихідного, ні свята, ні відпустки), що заглиблюватися у філософські аспекти цього важливого особистого явища не було часу. Пригадую це для того, щоб показати далекоглядність одного начальника на фоні консервативної більшості. Сказане ілюструю таким випадком. У 80-х роках партійне керівництво Тернопільщини і обласного відділу охорони здоров'я не переставало бідкатися, що відсутні кадри на посади головних лікарів ЦРЛ, особливо ж це гостре питання для Збаража, Зборова та інших районів. Я запропонував їм відмінницю навчання, багаторічну голову студентського профкому, випускницю клінічної ординатури Таню Б. - здібного організатора і доброго професіонала. Завідувач відділу обкому партії Ш. і завідувач обласного управління охорони здоров'я С. в один голос - та ви що! Для цього необхідно, щоб людина мала не менше 10 років стажу! І моє останнє переконання, що чим більше людина працює, чим більше у неї досвіду, тим більше у неї нагромаджується "грів", не допомогло. Відмовились. "Щож, Таню, - кажу їй, - їдь туди, де тебе чекають. А чекають тебе на Сумщині". Вона й поїхала. Через рік отримала квартиру в Сумах, стала головним лікарем. Працює на цій посаді і донині.

Безумовно, я, як молодий головний лікар, різнився від своїх колег, які були не тільки значно старші за мене, але й мали достатній досвід професійної та адміністративної діяльності. Мої перші кроки відрізнялись від моїх пізніших вчинків. Так, коли мене обрали завідувачем кафедри Тернопільського медичного інституту, то в перші місяці я відвідував лекції всіх завідувачів кафедр, а отже, і спілкувався з ними. І це якоюсь мірою зменшувало період адаптації в новому колективі. У молодості були незрозуміла впевненість, зовсім відсутні почуття розгубленості, страху, що не справлюся з роботою. Звідки це все - досі не розумію. Пам'ятаю, коли в 1948 році (мені тоді було 19 років) я був направлений із Сум (закінчив фельдшерсько-акушерську школу, тепер медучилище) на Тернопілля завідувачем фельдшерсько-акушерського пункту в с. Вербівці, то і тоді був самодостатнім. Акушерка, старша від мене десь років на 15, яка підпорядковувалась мені, не з'являлася на роботу то один день, то два дні підряд. Я не став скаржитися в райвідділ - спочатку попередив усно, а потім узяв зашит і написав наказ №1 про винесення їй догани за грубе порушення трудової дисципліни. До того дня ніколи не бачив власними очима ні одного наказу. Після цього акушерка звільнилась, і мені довелося працювати ще й за неї...

Чий вплив був на мене - не можу визначити. Тато мав один клас освіти, був селянином. З 1932 року колгоспник (куди пошлють), мама мала три класи освіти, також була колгоспницею (рядовою, ланковою, завідуючою яслами-садочком). Всі мами найкращі для своїх дітей, але моя мама була особливою, подібної жінки мені не довелося зустріти на своєму віку. Після страхітливого 1933 року (голодомору) нас залишилося п'ятеро дітей, я найменший, татові і мамі було по 40 років. Так от, стосовно мами. Крім працелюбства (не пам'ятаю, щоб вона коли-небудь відпочивала), у неї були дві

риси, що вирізняли її серед оточуючих: це - потяг до знань і високий інтелект. У нашій хаті, загальною площею не більше 20 м², було дві книжки: "Кобзар" Т. Шевченка і "Хіба ревуть воли, як ясла повні" Панаса Мирного. Довгими зимовими вечорами мама при підсліпуватому каганці (сьогодні ніхто навіть уявлення не має, що ж це таке) читала всім нам ці книжки. Я і сьогодні не можу без сліз згадувати про це. Всі ми широко плакали і за Катериною, і за Чіпкою, в тому числі й мама, а тато, лежачи в темряві на лежанці, підкашлював (теж плакав, напевно, крадькома), але щоб ми не помітили. Мама знала безліч оповідань, притч. Звідки - не можу осягнути і сьогодні (електрики, радіо не було - власне, і сьогодні немає), так як мешкали на хуторі приблизно за 2-3 км від центру великого села, яке називалося і називається Білка, а хутір - Лолів (чому так - ніхто не відає). Коли на Великдень або на Водохреще мама виходила за тин, до неї збігалось все більше і більше жінок і сміх не стихав довше ніж півгодини. Точніше, до того часу, поки тато виходив за ворота і казав: "Хвiate брехати, стара, пора іти до корови". Говорив без злоби, тихим голосом, усміхаючись. Мабуть, був також задоволений, бо слухав, стоячи за тином. Про дітей своїх і чужих то й говорити нічого - всі вони на відстані від дорослих уважно слухали, але мов би і не слухали, а гралися. У нас в селі дітей не допускали до розваг дорослих. Мабуть, це відбилося на все життя і на моїй поведінці. Ніколи мої діти - ні малі, ні дорослі - не сідали за стіл, коли у нас були гості (внуків це вже не стосується, мабуть, на жаль). Цей феномен зберігся у мами на все життя. Останні роки вони з татом жили в моєї старшої сестри, у своєї доньки Люби в райцентрі Тростянці, де також час від часу збиралися жінки з усієї вулиці, - і далеко від хати сестри було чути сміх і голоси.

Друга особливість мами, яку в сім'ї ніхто не помічав, це постійна доброзичливість. Я ніколи не чув сварки між татом і мамою, не чув підвищеного тону у їх розмовах. Тож змалку я був переконаний, що чоловік і дружина ніколи не сваряться. І в 17 років, коли під час навчання мешкав на квартирі у Сумах, де молоді симпатичні господарі сварились майже кожен день, я їх запитав: чи вони чоловік і дружина - чи ні? Коли почув ствердження, що так, то був неймовірно здивований. Це для мене був неабиякий стрес, майже шок. Цікаво, що мама керувала татом, але тільки пізніше, дорослим, я це зрозумів. Але це робилось так дипломатично, що не здогадувався ні тато, ні всі, хто були на той час поруч - свої чи чужі. Тепер я думаю, що моя мама була б кращим міністром закордонних справ, ніж всі міністри нашої країни разом узяті. Пізно ввечері мама каже, що тільки в Мар'їному ярку є сніг, час орати. Тато відповідає: "Я про це давно тобі говорю (хоч насправді він цього не говорив) і завтра піду до бригадира, щоб виділив коня для оранки". "Добре, - відповідає мама, - але завтра не йди, ти ж бачив, що бригадир сьогодні ввечері був дуже п'яний і краще до нього зайти післязавтра" (тоді кожного дня не пили). Ще одне підтвердження поведінки мами як великого дипломата. Хто з села, той знає, що межа між городами - це невичерпна тема для романів і трагедій... Майже кожен хоче бодай на 3-5 см залізи на межу до сусіда незалежно чи то просто сусід, чи сусід є братом, татом. У нас цієї проблеми не було. Тато (сусідці): "Марусю (весною), що це ти в минулому році і вчора викопуєш по півлопати (ширина лопати) нашої землі, в тебе є совість?". Докінчити батькові не вдається. У відповідь вже звучить: "Так у Вас і землі більше, і я вдова, і нічого не копала..." Кінця суперечці не видно. Значення подібної розмови відоме всім на хуторі, крики у відповідь посилюються і як останній доказ - спідниця догори (в селі не бачили трусів на той час), гола сідниця. Але до цього не доходило на нашій межі. З'являється своєчасно мама. "Марусю, та чи ти не знаєш мого старого, чого ти з ним зв'язуєшся? Хіба із-за того клаптика землі треба сваритися? Якщо ти вважаєш, що все правдиво, то так воно і є". Все затихає. Нормальні стосунки з сусідкою зберігаються. А татові мама каже: "У нас 70 соток городу, а за 10 років вона і одної сотки нашої землі не відкопає такими темпами. То нехай копає. Не звертай уваги." Щось подібне відбувається і в інших ситуаціях. Думаю, і як їм вдалося прожити таке життя (мама - 79 років, тато - 88) - праця від сходу до заходу сонця, а зимою при каганці прядуть нитки з коноплі, тчуть на старезному дерев'яному верстаті полотно. Останнє - це і білизна, і одяг, і сумка для зошитів та книжок в школу. Пережити смерть трьох дітей (двох перших і одного останнього), виховати ще п'ятеро дітей, із яких двоє отримали вищу освіту. Дві старші мої сестри і брат вже померли (Наця - у 1980 р.; Даша - у 1997 р.; Василь - у 1996 р.). Хай буде їм пухом рідна земля...

Важко передати почуття до мами, яке залишається у людини до останніх хвилин, останніх миттєвостей життя.

*Великое чувство! Его до конца
Мы живо в душе сохраняем.
Мы любим сестру, и жену, и отца,
Но в муках мы мать вспоминаем* (Н.Некрасов).

Горе, яке відчував, коли не стало мами, неможливо висловити словами - ні усно, ні на папері. Я ридав. Потім сусіди моїм близьким говорили: що він за лікар, коли так плаче? Я і до сьогодні вважаю, що при житті недостатньо приділяв їй уваги, мало спілкувався, майже не говорив теплих слів...

Досить важким життя було і у моїх сестер. Наця (1922 р.н.), життєрадісна, емоційна, працелюбна дівчина, вийшла заміж у 18 років. Ось лише один із епізодів її життя. У 1956 році після закінчення п'ятого курсу медінституту я одружився з однокурсницею. І зрозуміло, поїхали на літні канікули до мами і тата, а потім пішли до Наці, де і заночували. Моя Ліда з бідної сім'ї, але те, що вона побачила, її вразило. В одній кімнаті жили 2 дорослих (Наця і Юхим, її чоловік) та 3 дітей школярів - Коля, Федя, Надя. На всіх було 4 рядна (виткана з коноплі груба тканина) - це були і ковдра, і простирадло, і рушничок. Зрозуміло, що прання відбувалось без мила, замість нього використовували попіл, і їх колір був темно-сірий. Працювала сестра так. До сходу сонця доїла корову, давала їсти поросяті, курам, прибирала за ними, готувала сніданок для чоловіка і дітей. Потім - в поле за 3-6 км пішки (транспорт для колгоспників не було). В обід Наця прибігає доїти корову. І знову в поле. Додому верталася, коли сонце вже зайшло. Годинників не було, вимір часу за сонцем. Город - до 1 гектара, він - основне джерело життя. Необхідно було знайти час на його обробіток. Основне по господарству і городу падає в селі на дружину, тобто на Нацю. Так ще й діти - це теж в основному турбота мами. За працю в колгоспі 30-40 кг зерна в рік (приблизно 100 грамів за день-трудодень). Податки за рік, які пам'ятаю: 40 кг м'яса, 90 яєць, 300 літрів молока, а також, залежно що і скільки вирощували на городі, частину потрібно було здати державі. Не думаю, що ще на якомусь відтинку історії людства людина була такою безправною, як у часи колгоспні, і так багато працювала на державу, а правильніше - невідомо на кого і безплатно. Тому не дивно, що Наця прожила всього 58 років. Головне: радянська влада зуміла виховати людей так, що вони не скаржилися навіть на "кухні" і намагалися знайти щось таке, що дозволяло їм говорити "живемо добре".

Знову я відійшов від теми... Так от, науковими дослідженнями займаюсь достатньо інтенсивно. В 1959 році виступаю з доповіддю на науково-практичній конференції в Ужгороді (друкуються тези, а в 1962 р. - стаття). На конференцію поїхав з трирічним сином. Він уважно мене слухав і після повернення додому на запитання мами, що говорив на конференції тато, відповів "Моторний шлунок".

За 3 роки (1957-1960) я виступав з доповідями по своїх дослідженнях на п'яти конференціях. Були надруковані тези виступів, вийшла з друку книжечка. "Лікування дітей на курорті Трускавець" (1960) і стаття в журналі "Вопросы питания" (Москва). Постійно підтримував тісний зв'язок з провідними вченими в галузі педіатрії і курортології. Так, раз на місяць на 2-3 дні із задоволенням до нас приїздив завідувач кафедри шпитальної педіатрії Львівського медінституту професор Сергій Іларіонович Ігнатов. Ми не тільки оглядали хворих дітей, але й обговорювали різні аспекти наукових досягнень в педіатрії. Доречно буде сказати, що міністерство охорони здоров'я в особі начальника управління допомоги дітям і матерям Раїси Василівни Медяник з постійною увагою і розумінням ставилось до становлення дитячої курортології на питних курортах. Я міг завжди зателефонувати в МОЗ, порадитися, щось попросити. І не пам'ятаю випадку відмови чи неуваги. Так от, МОЗ дозволило мені запрошувати будь-якого спеціаліста в санаторій, надавати йому безкоштовно житло, харчування, проводити оплату консультацій. Завдяки цьому - з метою удосконалення лікувальної роботи в санаторії побували професори С.І. Ігнатов, Р.Ю. Кольнер, Бакланова, Ю.К. Полтева, І.Ф. Кононенко, академік Г.Н. Сперанський, І.Е. Куркудим. І це лише ті, котрих я запам'ятав.

Хотілось би сказати декілька слів про Юлію Кирилівну Полтеву, яку ми запросили на три тижні із Москви, де вона в науково-дослідному інституті харчування Академії медичних наук очолювала відділ харчування здорової і хворої дитини. Юлія Кирилівна - автор і співавтор відомих праць, в тому числі і монографій із цього питання. Ця дуже скромна, симпатична, високоінтелегентна і високопрофесійна людина розпочала свою допомогу з революційних справ. Вона сама складала меню дітям з різними захворюваннями (безумовно, їй допомагали дітсестра і дієтлікар), вираховувала хімічний склад їжі. У перший же день за її вказівкою була різко обмежена кількість хліба на одну дитину (7-14 років). До її приїзду на кожну дитину на одну добу виписували 500 г хліба, а вона зменшила норму до 300 г. Я в розпачі, кажу їй, що це мало для дітей. Юлія Кирилівна тактовно заспокоює мене і підтверджує це тим, що під час сніданку, обіду, полуденка, вечері і перед прийомом кефіру вона буде разом з дітьми. І, о диво, дітям було достатньо і 500 г, і 300 г. Натомість на заощаджені кошти різко збільшується кількісне забезпечення дітей овочами і фруктами, а це - вітаміни, мінеральні речовини, клітковина. Було чітко збалансовано лікувальне харчування у хворих дітей з ураженням нирок і сечовивідних шляхів, печінки і жовчовивідних шляхів, шлунка і

кишечника, порушенням обміну речовин. Коли професор Полтева від'їжджала, то категорично відмовилася від оплати її консультацій, позаяк вважала, що за це вона безкоштовно мешкала і харчувалась у санаторії. Мені з великими труднощами вдалось її умовити, показуючи ордер, де все виписано, документально оформлено, і кажучи, що механізму зворотного оформлення не існує (це я, звісно, лукавив). І що Ви думаєте? Через 2-3 тижні ми отримуємо з Москви від Ю.К посилку з літературою, присвяченою лікувальному харчуванню дітей - приблизно на суму, яку ми їй виплатили за консультації. Бувають же Люди не тільки в Голлівуді. Тож як на такому фоні не буде потягу до праці взагалі і наукових пошуків зокрема?! Це ще один доказ того, як мені щастило все життя на добрих людей.

З Юлією Кирилівною мене пов'язує і таке. Спостерігаючи дітей з хронічною патологією гепатобіліарної системи, я звернув увагу на те, що вони вживають таку ж кількість жирів, як і їх здорові ровесники. Вивчав динаміку клініки і додаткових досліджень, віддалені наслідки лікування з достатньою кількістю жирів у меню дитини із включенням заборонених раніше продуктів і прийшов до висновку, що дітям з такою патологією необхідно:

- а) призначати кількість жирів відповідно до віку з обмеженням тугоплавких;
- б) допускати тушкування і легке обсмажування;
- в) протягом тижня 2 рази можна давати вимочений оселедець, солоний (не маринований) огірок, помідор;
- г) включати в меню курячі яйця без обмеження.

Ці чотири постулати на той час вносили значні зміни в лікувальне харчування і, що дуже важливо, робили меню різноманітним, наближали його до харчування здорового, руйнуючи фізіологічну і психологічну межу між здоровою і хворою дитиною.

Мене підтримала Юлія Кирилівна - і я подав заяву для доповіді на XIV науковій сесії Інституту харчування АМН (Москва, 1960 р.). Остання була сприйнята з розумінням і підтримана. Це був мій хоч невеликий, але тріумф.

Паралельно я вивчав вплив мінеральної води, прийнятої внутрішньо, на динаміку клініки при різних захворюваннях. Я вважав, що на питному курорті вживання мінеральної води є основною медичною процедурою, в зв'язку з чим ця процедура має проходити під контролем медсестри і вихователя. І в той час діти ходили до бювета мінеральних вод з медсестрою і вихователем (кожна група). На склянці, чашці дитини лабораторним олівцем було позначено, до якої мітки слід наливати мінеральну воду. Одна група приймала по 3 мл/ кг на прийом, друга - по 5 мл/ кг, третя - по 8 мл/ кг. Крім того, одній групі дітей давали воду 3 рази на день, другій - 4 рази на день. Зіставлення дії комплексного лікування залежно від дози, кратності прийому, характеру захворювання і рівня ефективності терапії дозволили зробити висновок, що:

- 1) мінеральну воду (середньої мінералізації) "Марія", "Софія" (джерело 1,2) слід призначати по 3 мл/ кг маси на 1 прийом 3 рази в день при захворюваннях шлунка і кишечника;
- 2) мінеральну воду "Нафтуса" (слабомінералізована) - по 5 мл/ кг маси на 1 прийом 3 рази в день при захворюваннях гепатобіліарної системи і 4 рази на добу (четвертий раз за годину до сну) в такій же дозі при хворобах сечовивідної системи.

Розроблене мною дозування мінеральних вод для внутрішнього вживання до цього часу діє на всіх питних курортах колишнього Союзу. Крім того, апріорі ми прийшли до висновку, що води, де діючим началом є органічна речовина, як у "Нафтусі", слід призначати тієї температури, яка виходить із джерела (у "Нафтусі" - це плюс 8 градусів); якщо є для такої температури протипоказання (больовий синдром, хронічний тонзиліт з частими загостреннями), то таку холодну воду для прийому слід розводити теплою до 22-25 градусів, а не підігрівати до 40-60 градусів, а потім пити. В останньому випадку органічні речовини швидко розкладаються і лікувальний ефект такої мінеральної води різко зменшується. У 1999-2000 роках це знайшло підтвердження в експериментальних наукових працях (основний розробник - наш випускник І.Л. Попович).

Відомо, що життя органічних речовин насамперед залежить від тривалості їх зберігання і температури. Ось чому, коли розпочали розливати "Нафтусю", то контролюючі органи заборонили на етикетках пляшок з нею писати "Нафтуса" - то вже не "Нафтуса", а "Трускавецька" вода - так її назвали. Так що, читачу, знай, що вживаєш не "Нафтусю" з пляшки. Цікаво, що "велике начальство" не відало цього - і йому доставляли "Нафтусю" з джерела літаком у Київ, Москву. Це займало час, і ефективність її в перші дні була мінімальною, а в подальшому - відсутньою.

Ми також вперше розробили методику призначення озокериту ("гірський віск", "застиглі сльози Землі") в умовах курорту при хронічних захворюваннях органів травлення і сечовивідної системи.

Озокеритотерапію вважаю дуже важливою не тільки при хронічних, але і гострих захворюваннях. І не випадково уже в подальшому ми розробили методику його призначення при цукровому діабеті (на ділянку печінки), гострій пневмонії (на ділянку живота), синдромі мальабсорбції (на ділянку живота).

Озокерит - справжнє диво природи. Найкращої якості і значні запаси його знаходяться в Бориславі за 4 км від Трускавця. Це багатокомпонентна речовина (церезин - 60 %, парафін - 17 %, нафтові смоли - 12 %, асфальтени - 1-3 %, мінеральні смоли - 25-40 %) і з різнобічною дією. Озокеритові аплікації переносяться добре, діти на очах заспокоюються, а маленькі діти часто засинають. Ми рекомендували при його призначенні принцип поступовості (адаптації). Розпочинати необхідно з температури 42 градуси і доводити до 45 градусів, тривалість від 20-25 до 30 хвилин, а у старших (13-15 років) до 40-45 хвилин. Ні в одному випадку (із тисяч спостережень) ми не спостерігали яких небудь ускладнень. Рекомендуємо призначати в умовах санаторію, стаціонару, поліклініки і вдома. Озокерит продається в аптеках з інструкцією щодо приготування і проведення аплікацій.

Отак я працював над кандидатською дисертацією, яку закінчив і подав до захисту у Харківський державний медичний інститут у 1960 році - за тисячу кілометрів, а не у Львів, який був за якусь сотню кілометрів і де було багато знайомих і друзів. Кандидатський мінімум за дві поїздки також здав у Харкові (тоді було 4 екзамени). Виникає запитання: чому у Харкові, а не у Львові? В останньому мені було значно вигідніше захищати дисертацію і матеріально (близько), і морально (знайомство з впливовими особами медичного інституту). Щоб відповісти на це запитання, розповім про випадок в моєму пізнішому житті. У Києві проходить колегія МОЗ, в якій я беру участь як ректор. Обід в ресторані готелю "Київ" - навпроти міністерства. За столики сідають хто з ким. Я - серед незнайомих людей, не ректорів. Один із них розповідає емоційно, із задоволенням, як він, головний лікар обласної лікарні Дніпропетровська, зять людини не "другої" в країні, "провчав" медінститут, зокрема закриває ворота лікарні і не пускає на її територію машину з ректором-професором Крижанівською, відомою далеко за межами України як терапевт (а їде в лікарню як керівник терапевтичної клініки) і організатор вузівської науки. Вона - професор, заслужений діяч науки - не тільки знаний фахівець, а й всебічно освічена людина. Тепер мало таких вчених, якщо є взагалі. Перериваючи співрозмовника на слові, не даючи достатньо насолодитися садистським саморекламуванням, я запитав, чому він так ненавидить свою маму. "Яку маму?" - промовив він зі здивуванням. Довелось розповісти відому істину, що в нормальній людини буває дві мами: перша, яка дала життя, і друга, яка дала спеціальність, адже це теж на все життя. Ось чому, незважаючи на всі незручності, я вибрав Харків, свою Alma mater.

А незручності були значні. Ректор заборонив мені складати кандидатський іспит, мовляв, хай їде до Львова. Замість того, щоб спокійно поїхати туди, я вперся. Звернувся до свого керівника, член-кореспондента АМН, заслуженого діяча науки, професора Володимира Олександровича Белоусова за допомогою. Після відвідин ректора професор сказав: "Він до вас має велику неприязнь але, хоч зі скрипом, дозволив складати іспит". Своему керівнику сказав, що він мене зовсім не знає, коли я закінчував інститут, він був асистентом (не вів групи, не спілкувався зі мною). Професор знизав плечима. Я йому, дуже поважному вченому зі світовим ім'ям, не міг розповісти свою гіпотезу, яка майнула в моїй голові. Ось вона. Одного разу, дивлячись у вікно своєї квартири, помітив знайому людину. То був асистент З., який став ректором. Подивився через півгодини - стоїть, подивився через годину - стоїть. Потім підійшла до нього дама - і вони попрямували геть. Курортний роман - вирішив я, але не тільки вирішив, а й, мабуть, комусь сказав, можливо, із Харкова. Тільки цим міг пояснити його неприязнь, адже він ніколи не спілкувався зі мною.

Сьогодні можна почути, що керівник здобувачу вченого ступеня не таку тему дав, не спрямував і тому подібне. Роль керівника значима, його досвід, знання завжди допоможуть знайти найкращий шлях до мети дисертанта. Це наче компас. Але не слід применшувати наполегливість, працелюбство, творчі пошуки самого здобувача наукового ступеня. Що стосується мене, то я самостійно вибрав тему дисертаційної роботи, самостійно над нею працював. Безумовно, постійні контакти із вченими з різних міст сприяли моєму розумінню напрямків дослідження. Львівський професор запропонував бути керівником, якоюсь мірою був натяк на це зі сторони столичного професора К., яка мала монографію про захворювання печінки у дітей (вірусні гепатити) і була знавцем у цій галузі. Але для мене морально-етичний бік важливіший за прагматизм. Тільки Alma mater, тільки Харківський медичний інститут і тільки професор Белоусов, який очолював у цьому вузі шпитальну кафедру педіатрії і спілкувався з нашим курсом протягом останніх двох років навчання. Отак на початку 1960 року я повів у Харків написану кандидатську дисертацію. Спочатку зайшов до доцента, яка вела нашу

групу і яку любили не тільки ми, а всі, хто з нею спілкувався, Високоосвічена, всебічно розвинута, дуже добрий професіонал, не просто симпатична, а вродлива жінка. Вона з нами, студентами, спілкувалася на рівних, без панібратства, заохочувала до праці, до творчих роздумів. Після закінчення державних іспитів Л.М. запросила всю групу до себе додому, де за часм відбулася дружня розмова. Вперше вона розповіла про свою сім'ю, себе, познайомила з чоловіком, одним з керівників залізничної служби, сином - теж інженером-залізничником. Її подарунок після захисту кандидатської дисертації, а це золоті запонки, зберігається у мене до сьогодні, а вона в моїй пам'яті завжди - Людина. Людина-педагог, Людина-лікар, Людина-дружина і мама; я сказав би Людина нашої Планети.

Зрозуміло, що в першу чергу я зайшов до неї, розповів подробиці про дисертацію, про своє життя. Вона сприйняла все з помітною радістю. Добрі люди особливо гостро сприймають здобутки інших, їм не притаманні заздрість, підозра, ворожнеча. І тут же, майже за руку, повела до професора. Володимир Олександрович завжди був серйозною людиною, стриманий, виражений, строгий до себе і оточуючих, педант в найкращому розумінні цього слова. Своїм аспірантам він давав тему дисертації після року праці в клініці, після того, як майбутній дисертант достатньо ввійде в ритм роботи, ознайомиться зі всім здобутим і особливостями колективу кафедри. Безумовно, це було дуже правильно. Жаль, що я цього не запровадив, і мої дисертанти, які ставали кандидатами наук вже через три роки після закінчення інституту, значно переоцінювали себе і не так активно, як мені хотілось би, поглиблювали свої знання.

Володимир Олександрович уважно вислухав свою найближчу помічницю, Лідію Миколаївну, і запитав: "Скільки років Ви працюєте?" Отримує відповідь. "Ще попробуйте написати", - і все, кінець аудієнції. Я в розпачі. Кажу Лідії Миколаївні, що приїхав з проханням до професора Белоусова стати керівником моєї дисертації тільки тому, що люблю свій вуз, що, в принципі, питання керівника в мене немає (Львів, Київ, Москва). Лідія Миколаївна заспокоїла, запропонувала прийти завтра зранку - і все буде в порядку. Дійсно, на ранок мій професор зовсім інша людина - привітний, з приємною усмішкою, що в нього буває дуже рідко, попросив дисертацію - і сказав, що через місяць надішле її мені із зауваженнями. На наступний день ще раз довелося спілкуватися з професором в зв'язку зі складанням кандидатського мінімуму, про що писав раніше. Через місяць отримав дисертацію з достатньо великою кількістю побажань і зауважень. Останні мені розшифрувала Лідія Миколаївна. Наприклад, на полях "СТ" - це означало - стиль і тому подібне. Після переробки Володимир Олександрович ще раз перечитав і знову через місяць надіслав. В подальшому не один раз спілкувався з В.О. і мушу сказати, що такої пунктуальності і педантичності мені не доводилось зустрічати у вчених. Тому я все своє життя старався цю позитивну рису В.О. втілювати в своїй науковій, педагогічній, лікувальній і організаторській діяльності.

Січень 1961 - апробація дисертації на кафедрі, листопад цього ж року - офіційний захист. Стосовно нього. Голова спеціалізованої ради, ректор, який "заушно" мене не любив - додаткові переживання №1. Ніколи не був присутній на захисті дисертацій - переживання №2. Сам факт захисту - переживання №3. Думаю при такому перенапруженні - і це тобі потрібно? Але відступати нікуди - позаду Трускавець. Першим захищає дисертацію акушер-гінеколог, аудиторія переповнена, немає місця, щоб сісти. О, думаю, як урочисто все проходить. Захист закінчився. Перерва. Наступний - мій захист. Таблиці мені допомагає розвішувати працівник кафедри проф. Белоусова - Микола Михайлович, нині професор, директор Харківського науково-дослідного інституту охорони здоров'я дітей і підлітків, в аудиторії - працівники кафедри, яку очолює В.О., і більше нікого. Зал майже порожній. Чекаю, коли ж він заповниться, а в цей час із-за стола президії, де сидить двоє чоловік (ректора не було, бо в інституті в цей день партійна конференція), чути голос: "Для виступу слово надається Сміяну І.С.". Я в розгубленості, як доповідати при майже порожній аудиторії? Але йду до кафедри з почуттям тривоги і пригнічення. Слава Богу, все закінчилось добре. Потім мені пояснили, що до першого дисертанта прийшло так багато уболівальників. На моєму захисті не було ні родичів, ні друзів. Для мене це закономірне явище, так як вважав, що захист не урочистість, не театральне видовище, а ділове, серйозне обговорення наукового дослідження. Відбувся перший серйозний урок і етап входження у науку.